

Mažasis pasienio susisiekinimas tarp Lietuvos ir Latvijos 1919–1939 metais

Leonas Nekrašas

Doktorantas
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: leonas.nekrasas@if.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje išsamiai nagrinėjama lengvatinės Lietuvos pasienio su Latvija gyventojų sienos perėjimo tvarkos raida tarp dviejų pasaulinių karų, nušviečiamos ją formavusios aplinkybės, pokyčių poveikis pasienio gyventojams. Išnagrinėti visi mažąjį pasienio susisiekinimą tarp Lietuvos ir Latvijos reglamentavę Lietuvos vidaus įstatatai ir tarpvalstybinės sutartys. Analizė atskleidžia dvišalio bendradarbiavimo pasiekimus, reakciją į vietinių problemas ir paskatą jas spręsti, pažangos paspartis ir jos kliuvinius, pasienio gyventojų jausenas, gebą adaptuotis.

Reikšminiai žodžiai: mažasis pasienio susisiekinimas, pasienis, Lietuva, Latvija, sienos perėjimas.

Lithuanian–Latvian Local Border Traffic, 1919–1939

Summary. Today, both Lithuania and Latvia are part of the Schengen Area, which means their citizens can freely travel between these states. The situation was different during the interwar years: the border between these Baltic Republics was strictly guarded, and traveling abroad was more complex. However, the order crossing for local residents of the border area was simplified by the local border traffic regime agreed upon by both countries. This paper aims to explore the evolution of Lithuanian–Latvian local border traffic policy in the interwar period and its impact on locals (primarily on Lithuania’s side). In the first few years after the establishment of the new states, border crossings for residents of Lithuania’s border area were regulated by internal state legislation. Initially, people were devastated by the requirement to cross the border only at sparsely placed border crossing points, the restrictions on trade, and the radical reduction of the border area. After the peaceful settlement of the Lithuanian–Latvian border in 1921, newly signed bilateral treaties began to solve the crucial problems of the locals. However, there were instances of bilateral friction and various incidents; authoritarian state structures also had reservations based on the issue of potentially unfavorable foreign influences. The breakthrough in the diplomatic relations between Lithuania and Latvia in the 1930s saw a new level of liberalization of the local border traffic policy. A positive impact was widely felt among the locals. However, certain economic concerns made this new policy short-lived. In the interwar years, grievances and discontent toward the new border relations were gradually replaced by acceptance and adaptation. Bilateral cooperation made it possible to react to and suit the needs of the people. The overall Lithuanian–Latvian local border traffic regime showed a tendency of liberalization over time, a process which was curtailed by certain political and economic realities and considerations.

Keywords: local border traffic, borderland, Lithuania, Latvia, border crossing.

Received: 20/09/2019. Accepted: 17/10/2019

Copyright © 2019 Leonas Nekrašas. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Šiandien Lietuva ir Latvija – Šengeno erdvės šalys, jų piliečiai gali nevaržomi keliauti tarp šių valstybių. Tarpukariu situacija buvo kitokia – tarpvalstybinė siena, jos perėjimas griežtai kontroliuoti. Visgi pasienio gyventojams sienos kirtimą supaprastino mažasis pasienio susisiekimasis – specifinė tvarka, leidusi pereiti sieną be vizos ir užsienio paso vizitui gretimos valstybės pasienio zonoje, teikusi kitų lengvatų. Šios tvarkos raida tarpukariu buvo permaininga, atspindėjusi Lietuvos ir Latvijos interesus, dvišalių santykių būklę, reakciją į jų piliečių poreikius. Mažasis pasienio susisiekimasis tarp Lietuvos ir Latvijos tarp dviejų pasaulinių karų ir yra šio tyrimo objektas. Sieksime išsamiai ištirti lengvatinės Lietuvos pasienio su Latvija gyventojų sienos perėjimo tvarkos raidą 1919–1939 m., atskleisti ją formavusias aplinkybes, pokyčių poveikį pasienio gyventojams.

Lietuvos ir Latvijos santykių tarpukariu tema yra svarių tyrinėjimų. Z. Butkus nagrinėjo šalių santykius iki ketvirto dešimtmečio, ištyrė tarpvalstybinės sienos nustatymo eigą¹. Atskleisti jų interesų bendrumai, kliuviniai bendradarbiauti. Santykių problemas, kilusias ketvirtame dešimtmetyje, vertingame bakalauro darbe² ištyrė V. Gailius. V. Žalio Lietuvos diplomatijos istorijos studijoje³ parodytos Lietuvos ir Latvijos ryšių trečio dešimtmečio antroje pusėje ir ketvirto dešimtmečio pradžioje realijos, Lietuvos užsienio politikos vedlių prioritetai. D. Mačiulis ir Ė. Jėkabsons nagrinėjo tarpukario Latvijoje gyvenusių (ir dirbusių) lietuvių bendruomenės problemas, Lietuvos pozicijas, paramą jiems⁴. Šiuose darbuose mažojo pasienio susisiekimasis niša nenagrinėta, visgi jie leidžia pažinti svarbų dvišalių ryšių kontekstą.

Mažasis pasienio susisiekimasis tarpukariu Lietuvos istoriografijoje yra tapęs tik vienos mokslinės publikacijos objektu – tai 1974 m. B. Daščioro straipsnis⁵, atskleidęs lengvatinės sienos perėjimo tvarkos specifiką „buržuazinės“ Lietuvos ir Vokietijos pasienyje 1919–1928 m., suformuotą šių valstybių dvišalių sutarčių. Naujesni istorikų darbai aptarė ir mažojo pasienio susisiekimasis tarp Lietuvos ir Latvijos ypatumus. Išskirtina V. Akmenytės daktaro disertacija⁶, kurioje tirtos įvairios tarpukario Lietuvos latvių tautinės mažumos Lietuvos ir Latvijos pasienyje problemos. Nors sienos kirtimo tvarkos analizei darbe stinga konkretumo ir nuoseklumo, disertacija teikia daug žinių apie naujos sienų kontrolės pasekmes, pavyzdžių iš sienos perėjimo praktikos – autorė ištyrė daug archyvinių šaltinių. Tam tikrus šios lengvatinės tvarkos bruožus magistro darbe⁷ apie tarpukario Žagarės daugiakultūriškumą aptarė K. Karošaitė. Svarbių, nors fragmentiškų, žinių apie susisiekimasis principus, pasienio gyventojų problemas atrasime A. Balaišio ir A. Jakubčionio studijose apie Lietuvos pasienio tarnybas⁸. Visgi mažasis pasienio susisiekimasis tarp Lietuvos ir Latvijos tarpukariu – jo nuostatos, šių kaita, pokyčių paveika vietiniams – iki šiol nėra išsamiai išnagrinėti. Ši analizė aktuali, atverianti valstybės vidaus ir užsienio politikos sankirtos sritį, parodanti dvišalių santykių pobūdžio, dvišalio bendradarbiavimo svarbą savos valstybės gyventojų gerovei.

¹ Z. Butkus, 1993.

² V. Gailius, 2014.

³ V. Žalys, 2007.

⁴ D. Mačiulis, Ė. Jėkabsons, 2018.

⁵ B. Daščioras, 1974.

⁶ V. Akmenytė, 2008.

⁷ K. Karošaitė, 2014.

⁸ A. Balaišis, 2010; A. Jakubčionis, 1999.

Tyrimė pasitelkta tarpukario periodika – „Vyriausybės žinios“, skelbusios aktualius įstatus ir tarpvalstybines sutartis, žurnalai „Policija“ ir „Tautos ūkis“, kuriuose apžvelgti sienos perėjimo niuansai, incidentai. Esminis šaltinis – Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomi Lietuvos institucijų dokumentai: tarpžinybinė (ir tarpvalstybinė) korespondencija, įsakymai, pasienio gyventojų (ir pareigūnų) jausenas menantys raportai, prašymai.

Naujos valstybės, naujos susisiekimo sąlygos

1918 m. lapkričio 11 d. Kompjeno paliaubos užbaigė Pirmąjį pasaulinį karą. Tą pačią dieną sudaryta pirmoji nepriklausomos Lietuvos vyriausybė. Už savaitės – lapkričio 18 d. – nepriklausomybę paskelbė šiaurinė Lietuvos kaimynė – Latvija. Pirmieji naujųjų Baltijos valstybių gyvavimo metai buvo jų įsitvirtinimo, kovų už nepriklausomybę etapas. Tarp Lietuvos ir Latvijos iškilo ir teritorinių nesutarimų – iki galutinio šių išsprendimo laikinu konsensusu dėl sienos laikyta buvusių Kauno ir Kuršo gubernijų riba⁹.

1919 m. davė pradžią sienų kontrolės organizavimui, imtos kurti pirmosios Lietuvos muitinės ir sienų perėjimo punktai. Susisiekimą su Latvija komplikavo tebesitęsiančios nepriklausomybės kovos, priešiškių jėgų invazija. Dėl bermontininkų įsiveržimo muitinės pasienyje su Latvija realiai buvo galima pradėti kurti tik 1919 m. pabaigoje¹⁰ – iki 1920 m. jau veikė 3 muitinės ir dar 5 perėjimo punktai¹¹.

1919 m. lapkričio 24 d. paskelbti pirmieji Lietuvos pasienio gyventojų susiekimą su gretimomis valstybėmis normavę įstatai (priimti spalio 8 d.) – instrukcija dėl „Sienai peržengti liudymų“ davimo pasienio gyventojams¹². Pasienio gyventojais apibrėžti Lietuvos piliečiai, gyvenę ne toliau nei 40 km nuo sienos. Nustatytas labai platus ruožas – vėlesnės revizijos jį susiaurino. Liudijimus pereiti sieną (šie skirti tik pasienio gyventojams, su jais kertant sieną nereikėjo užsienio paso) nurodyta išduoti ne ilgiau nei 3 mėnesiams. Sieną leista pereiti tik per muitines ir perėjimo punktus. Perėjimų skaičius neribotas, bet privalėta grįžti pro tą pačią vietą. Už sienos kirtimą ne vietoje ar be liudijimo numatytos baudos. Įvestas sėslumo cenzas – lengvata skirta išgyvenusiems pasienio ruože bent 6 mėnesius. Ja negalėjo naudotis tardomieji ar prasižengę įstatymams. Liudijimų, kainavusių 2 auksinus, išdavimas patikėtas miestų ir valsčių valdyboms, šio priežiūra – apskričių viršininkams. Instrukcijos turėjo trūkumų, nereglamentuota nemažai dalykų (pavyzdžiui, vizitavimo svetur trukmė). Visgi tai buvo svari Lietuvos mažojo pasienio susisiekimo teisės pradžia.

Nors instrukcijos garantavo teisių lankytis Latvijoje tęstinumą gausiam Šiaurės Lietuvos populiacijos segmentui, žmonėms daug sunkumų sudarė 1919 m. įvesti prekybos valstybės pasieniuose suvaržymai. 1919 m. susidurta su masišku prekių išvežimu

⁹ V. Akmenytė, 2008, p. 30.

¹⁰ A. Jakubčionis, 1999, p. 44.

¹¹ Ten pat, p. 47.

¹² Instrukcija dėl „Sienai peržengti liudymų“ davimo pasienio gyventojams, in: Vyriausybės žinios, 1919-11-24, Nr. 15, p. 6.

į Latviją¹³, padėčiai taisyti imtasi griežtų priemonių. 1919 m. rugsėjo 6 d. priimtas Prekybos reguliavimo įstatymas¹⁴ uždraudė iš Lietuvos be atskiro leidimo išvežti žemės ūkio produkciją, gyvulius, gyvulinius produktus, pašarą. 1919 m. lapkričio 14 d. priimtas Įstatymas apie laikiną prekybos suvaržymą Lietuvos pasieniuose¹⁵ sustabdė „liuosą“ prekybą (prekybai reikėjo valdžios leidimų) visuose pasienio valsčiuose, esančiuose 15 km nuo valstybės ribų. Ribotas ne tik prekių išvežimas iš valstybės, bet ir jų įvežimas į pasienio valsčius¹⁶. Vežantiems ar be leidimų supirkinėjantiems prekes šioje zonoje numatytos griežtos baudos. Pasienio valsčiuose prekyba varžyta bent iki 1924 m.

Nauja tvarka supurtė pasienio gyventojus – pakirsti ilgamečiai jų įpročiai. Anot A. Balaišio, apribojimai suardė kelis dešimtmečius egzistavusią Lietuvos ūkininkų praktiką – vežti į Latvijos miestus žemės ūkio produktus ir ten juos pardavus įsigyti reikalingų prekių. Draudimų nepaisiusieji neretai nuoširdžiai nesuprasdavo, už ką buvo baudžiami, turto, susisiekimo priemonių konfiskavimas atnešdavo jiems didelę žalą¹⁷. Taip pasienio su Latvija gyventojai neteko rinkos realizuoti savo ūkio produkciją¹⁸. Tradicinės ekonominės Šiaurės Lietuvos gyventojų sąsajos su Latvijos miestais buvo suardytos, bet tai padaryta dėl pagrįsto valstybės, jos ekonomikos intereso.

Kitu skauduliu pasienio su Latvija gyventojams tapo reikalavimas sieną pereiti tik muitinėse ir perėjimo punktuose. Šių nebuvo daug – tai kėlė sunkumų. Anot A. Jakubčionio, vietos gyventojai tiesiog negalėjo suvokti, kodėl negalima laisvai vaikščioti į Latviją: įpratusiems prie nusistovėjusių ryšių sienos kirtimas tik tam nustatytose vietose buvo nesuprantamas¹⁹. V. Akmenytė atkreipė dėmesį į padalytų parapijų narių siekį ir toliau lankyti už sienos likusią savo bažnyčią ir aprašė kuriozišką situaciją, kai iki reikiamo taško tiesia linija tebuvo vos 5 km, bet vykstant ten per perėjimo punktą žmonėms tekdavo įveikti net 40 km²⁰. Nenorintiems tapti pažeidėjais (o pažeidėjų būta) teko prisitaikyti.

Naujas sienos kirtimo režimas neigiamai palietė ir ėjusiųjų į pamaldas, ir lankiusiųjų mokyklą už sienos interesus, sukėlė žmonių pyktį ant pasienio sergėtojų. Štai 1920 m. Skuodo dekanas kunigas P. Žadeikis kreipėsi į Užsienio reikalų ministeriją (toliau – URM), teigdamas, kad lietuviai iš „Kuršo“ norėtų eiti į bažnyčią Skuode ir čia leisti savo vaikus į mokyklą, bet susiduria su Lietuvos pasieniečių trukdymais – „<...> tuomet senesnieji baisiai pykdami grįžta atgal, jaunesnieji gi eina per balas ir brenda per upelius, kad į mokyklą nueiti“²¹. Kunigas ragino taisyti padėtį ir neleisti lietuviams nutautėti (žinoma, kartu jis nenorėjo prarasti parapijos kontingento). 1921 m. situaciją narpliojo Kretingos apskrities

¹³ A. Jakubčionis, 1999, p. 41–43.

¹⁴ Prekybos reguliavimo įstatymas, in: *Výriausybės žinios*, 1919-10-08, Nr. 13, p. 2–3.

¹⁵ Įstatymas apie laikiną prekybos suvaržymą Lietuvos pasieniuose, in: *Výriausybės žinios*, 1919-12-02, Nr. 16, p. 7–8.

¹⁶ V. Akmenytė, 2008, p. 96.

¹⁷ A. Balaišis, 2010, p. 53.

¹⁸ V. Akmenytė, 2008, p. 78.

¹⁹ A. Jakubčionis, 1999, p. 43.

²⁰ V. Akmenytė, 2008, p. 104.

²¹ Įstrauka iš kunigo P. Žadeikio rašto URM, Skuodas, 1920-12-22, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 394, ap. 3, b. 9, l. 15.

policijos viršininkas: iš Latvijoje gyvenusių lietuvių išgirsta, kad šiame Latvijos pasienio ruože nėra lietuviškų mokyklų, katalikų bažnyčios ar kapinių, gyventojai, norėdami gauti leidimus kirsti sieną, turi nueiti apie 24 varstus, o leidimų neišduoda be pasų, tad vaikai „atkrenta“ ir lieka „be mokyklos ir bažnyčios“ – jų Lietuvos pasieniečiai neva neįsileidžia²². Latvijos pasienyje su Lietuva trečio dešimtmečio pradžioje ištis absoliučiai stigo lietuviškų mokyklų²³. Mokyklinukų problema veikiausiai paskatino nepilnamečių sienos kirtimo reglamentavimą ir lengvatų moksleiviams įvestį 1924 m. susitarime tarp Lietuvos ir Latvijos – tai dar aptarsime. Pažymėtina, kad dar iki tol – 1923 m. – pasienio (su Latvija) pulko vadas pasirašė įsakymą, kuriame nurodyta: „Vaikams prie valstybės sienos leidžiama lankyti mokyklą kur patinka.“²⁴

1920 m. didėjant įtampai tarp Lietuvos ir Latvijos dėl teritorinių nesutarimų, šalių valdantieji priėmė racionalų sprendimą ir 1920 m. rugsėjo 29 d. perdavė sienos nustatymą Arbitražo komisijai, vadovaujamai Jungtinės Karalystės atstovo – įsipareigota pirmininko sprendimą laikyti galutiniu²⁵. Nustatant sieną, atsižvelgta ne tik į etnografiją, bet ir į politinius, ekonominius veiksnius. 1921 m. kovo 20 d. komisijos pirmininkas Dž. Simpsonas paskelbė galutinį sprendimą: Lietuva išlaikė Mažeikius, jai atiteko Palanga ir Šventoji, o Latvijai – beveik visa Alūkstos apskritis²⁶. Abi vyriausybės sprendimą pripažino. Teritoriniai ginčai tarp Lietuvos ir Latvijos buvo išspręsti taikiai.

Dar iki nustatant sieną, 1921 m. sausio 19 d., paskelbtas instrukcijos dėl „Sienai peržengti liudymų“ davimo pasienio gyventojams pakeitimas²⁷. Šiuo pakeitimu zona, kurios gyventojai galėjo supaprastinta tvarka vizituoti už sienos, sutrumpinta 4 kartus – nuo 40 iki 10 km. Tai reiškė, kad jei žmogus gyveno vietovėje, kuri nuo Latvijos buvo nutolusi, pavyzdžiui, 11 km, jis nebeturėjo teisės gauti liudijimo pereiti sieną, naudotis pasienio gyventojų lengvata. Apribojimas sukėlė sukrėtimą ir prašymų taisyklę atmainyti vienoje ar kitoje už naujosios pasienio zonos likusioje gyvenvietėje laviną. Pavyzdžiui, 1921 m. liepą Palangos valsčiaus savivaldybė prašė, kad valsčiaus gyventojams būtų suteikta sienos perėjimo teisė, mat pagal esamą tvarką jie tokios teisės neturėjo – siena su Latvija buvo už 16 km²⁸. Ką tik Latvijai priklausiusiems palangiškiams tokia situacija buvo apmaudi. Visgi aukščiausiu lygmeniu nuolaidų nedaryta – juk išimtis legitimuotų ir kitų pretenzijas. Žmonėms vėl teko prisitaikyti. Kita vertus, būta, kad vietos savivaldos organai vis vien išduodavo leidimus pereiti sieną ir gyvenantiems toliau nuo numatytos ribos. Šiaulių apskrityje tokia savivaldybių savivalė privertė apskrities viršininko administraciją perimti liudijimų išdavimą²⁹. Zona susiaurinta veikiausiai nutarus, kad itin plataus ruožo populiacijos privilegijavimas supaprastintai vykti į užsienį nėra naudingas. Gyventojus siekta orientuoti į valstybę.

²² Kretingos apskr. IV nuovados viršininko raportas, 1921-02-08, in: ten pat, l. 14.

²³ D. Mačiulis, 2008, p. 36.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Z. Butkus, 1993, p. 48–50.

²⁶ Ten pat, p. 55.

²⁷ Instrukcijos dėl „Sienai peržengti liudymų“ davimo pasienio gyventojams pakeitimas, in: *Vyriausybės žinios*, 1921-01-19, Nr. 55, p. 2.

²⁸ Palangos valsčiaus viršaičio raštas Kretingos apskr. valdybai, 1921-07, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 9, l. 52.

²⁹ V. Akmenytė, 2008, p. 90.

Poslinkis prie dvišalių sutarčių

1921 m. gegužės 14 d. Rygoje Lietuvos ir Latvijos užsienio reikalų ministrai – J. Purickis ir Z. Mejerovicas – pasirašė svarbią tarpvalstybinę sutartį – Konvenciją nustatyti sienoms tarp Lietuvos ir Latvijos vietose ir sutvarkyti pasienio gyventojų teisėms ir perkirstojo nejudinamo turto padėčiai³⁰. Sutartis atsižvelgė į aktualius pasienio gyventojų poreikius – joje numatyta naujų perėjimo punktų atidarymo perspektyva (abipusiu susitarimu). Svarbiausia, konvencija pradėtos spręsti iškilusios perkirstų ūkių savininkų problemos. Tokius ūkius numatyta likviduoti (savininko valdas paliekant tik vienoje valstybėje) per dvejus metus nuo vietoje išvestos sienos patvirtinimo. Visgi užmojai sparčiai eliminuoti Lietuvos ir Latvijos siena padalytus ūkius buvo neapskaičiuoti – klausimas neišspręstas ir ketvirtą dešimtmetį.

1921 m. konvencija padalytų ūkių savininkams ar nuomininkams, šių šeimų nariams ir darbininkams leido pereiti sieną savo ūkio ribose (kartu pasiimti ūkio darbams būtinus reikmenis ir gyvulius, laisvai parsivežti derlių), tam reikėjo tik legitimacijos kortelių (sienos kirtimo liudijimų). Lengvata negaliojo nubaustiems už kontrabandą. Akivaizdu, kad teisių pereiti sieną savose valdose suteikimas buvo būtinas – pagal lig tol galiojusią tvarką žmonės, kirtę sieną savo valdose (užuot absurdiškai vykę į perėjimo punktus, o iš šių – į savo ūkio dalį gretimoje valstybėje), galėjo susilaukti bausmės. Problema išspręsta logiškai.

1922 m. rugpjūčio 17 d. paskelbta nauja instrukcija dėl „Sienai pereiti liudymų“ davimo pasienio gyventojams³¹, pakeitusi ankstesnius įstatus analogišku pavadinimu. Liudijimų galiojimo terminas sutrumpintas iki vieno mėnesio. Trijų mėnesių trukmės liudijimai numatyti tik lauko darbininkams, siekiantiems dirbti gretimoje valstybėje, – juos išduodavo apskričių viršininkai. Prieš karą pasienio zonoje gyvenusiems asmenims, kurie grįžo „kaipo (*sic!*) tremtiniai tėvynėn“, nurodyta netaikyti sėslumo cenzo. Įstatuose numatyta galimybė sienos kirtimo dokumentus duoti ir svetimšaliams (ankstesnis reglamentas referavo tik į Lietuvos piliečius). Svetimšaliams liudijimai išduoti už 200 auks., o Lietuvos piliečiams kainavo 100 auks., lauko darbininkų kategorijai priklausantiems liudijimai teikti už 50 auks. Tarnybos reikalais svetur vykusiems valstybės tarnautojams liudijimus pasienio nuovadų viršininkai turėjo išduoti nemokamai. Apskritai reglamentas tobulėjo, atsižvelgta į daugiau aplinkybių.

1922 m. rugsėjo 8 d. paskelbtas pakeitimas³² nurodė naujas liudijimų kainas nacionaline valiuta: Lietuvos piliečiams – 2 Lt, lauko darbininkams – 1 Lt, svetimšaliams – 5 Lt.

Nustatytomis kainomis ir tokia jų diferenciacija buvo nepatenkinta Latvijos vadovybė. 1923 m. kovo 16 d. Lietuvos URM susilaukė Latvijos atstovybės kreipimosi – šiame pabrėžta, kad Latvija liudijimus mažajam pasienio susisiekimui ir Latvijos, ir Lietuvos piliečiams (gyvenantiems Latvijoje) išduoda vienoda kaina (šių nediferencijuodama), be

³⁰ Konvencija nustatyti sienoms tarp Lietuvos ir Latvijos vietose ir sutvarkyti pasienio gyventojų teisėms ir perkirstojo nejudinamo turto padėčiai, in: *Vyriausybės žinios*, 1921-08-11, Nr. 70, p. 2–3.

³¹ Instrukcija dėl „Sienai pereiti liudymų“ davimo pasienio gyventojams, in: *Vyriausybės žinios*, 1922-08-17, Nr. 102, p. 22.

³² Instrukcijos dėl „Sienai pereiti liudymų“ davimo pasienio gyventojams pakeitimas, in: *Vyriausybės žinios*, 1922-09-08, Nr. 105, p. 3.

to, gerokai mažesne nei kad Lietuva savus liudijimus Latvijos piliečiams (gyvenantiems Lietuvoje). Ministerijos prašyta „daryti žygius“, kad Lietuvoje mokestis Latvijos piliečiams būtų sumažintas, kitaip žadėta tolygiai pakelti savų liudijimų kainas Lietuvos piliečiams³³. Kainų mažinimo klausimu URM konsultavosi su Piliečių apsaugos departamentu, šios institucijos atsakymas³⁴ buvo vienaprasmiškas: „Mūsų nuomone, mokesnis už legitimacijos korteles reikia palikti tas pats, nes legitimacijos kortelėmis naudojasi daug nepageidaujamo elemento ir todėl negeistina, kad naudojimas tomis kortelėmis būtų palengvintas.“ Lietuvai nedarant nuolaidų, Latvija nedelsė. Nuo 1923 m. balandžio 1 d., grįsdama tai reciprociteto principu, Latvijos vidaus reikalų ministerija padidino legitimacijos bilietų kainas savame pasienyje gyvenantiems Lietuvos piliečiams. Visgi Latvijos URM išreiškė lūkestį susitarti ir kartu sumažinti mokesčius viena kitos piliečiams³⁵. Regėdamas neigiamą išaugusių kainų poveikį bendrapiliečiams iš Latvijos, lankiusiems pamaldas Suveiniškio bažnyčioje Lietuvoje, į Lietuvos URM, prašydamas bėdą išspręsti, kreipėsi ir vietos klebonas³⁶. Tais pačiais metais Lietuva išties pakeitė išduodamų leidimų kainas, bet jų nesumažino, priešingai – visoms grupėms kainą bent dvigubai padidino³⁷. Dvišalių santykių atžvilgiu tai nebuvo konstruktyvu. Neužmirština, kad dar 1922 m. Lietuvos ir Latvijos santykiai gerokai atšalo dėl Lietuvai neparankaus Latvijos ir Lenkijos saitų vystymosi³⁸. Visgi jau 1924 m. šalys sugebėjo susitarti ir kartu nubrėžti naują tvarką.

1924 m. Lietuva ir Latvija suaktyvino bendradarbiavimą, mėgindamos įkurti Baltijos sąjungą³⁹: po trišalės Baltijos valstybių konferencijos Kaune 1924 m. gegužę Lietuvos ir Latvijos santykiai pagerėjo, nors sąjunga ir nebuvo įkurta⁴⁰. Pagyvėjusiame dvišalių santykių fone 1924 m. spalio 18 d. valstybės pasirašė sutartį dėl susisiekimo pasienio zonoje⁴¹ – tai pirmasis bendras mažojo pasienio susisiekimo tarp šių šalių reglamentas, lig tol jį normavo vienašaliai įstatai. Jis pradėjo veikti nuo 1925 m. sausio 1 d.

Ir Lietuvoje, ir Latvijoje patvirtinta 10 km pločio pasienio zona. Teisė naudotis lengvata numatyta tik Lietuvos ir Latvijos piliečiams – kitų valstybių piliečiams ir neturintiems pilietybės tvarka netaikyta⁴². Leidimų galiojimo trukmė gerokai padidinta – jie išduoti pusei metų, o perkirstų ūkių savininkams (kartu jų šeimų nariams ir darbininkams) – metams. Sutartis patvirtino visas pastarajai grupei 1921 m. susitarimu suteiktas lengvatas. Teisė duoti leidimus pereiti sieną paskirta ir apskričių viršininkams (tai sutapo su šios institucijos stiprėjimu Lietuvoje), kartu ji palikta ir kitiems savivaldybių

³³ Latvijos atstovybės Lietuvai raštas URM, Kaunas, 1923-03-16, in: LCVA, f. 394, ap. 4, b. 78, l. 72.

³⁴ Piliečių apsaugos departamento (toliau – PAD) raštas URM, 1923-04-11, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 46, l. 284.

³⁵ Latvijos URM verbalinės notos Lietuvos atstovybei Latvijoje nuorašas, Ryga, 1923-05-08, in: LCVA, f. 394, ap. 4, b. 78, l. 54.

³⁶ Suveiniškio bažnyčios klebono pareiškimas URM, Suveiniškis, 1923-04-26, in: ten pat, l. 56.

³⁷ Instrukcijos dėl „Sienai pereiti liudymų“ davimo pasienio gyventojams pakeitimas, in: *Vyriausybės žinios*, 1923-11-22, Nr. 143, p. 1.

³⁸ Z. Butkus, 1993, p. 82.

³⁹ Ten pat, p. 94.

⁴⁰ Ten pat, p. 98.

⁴¹ Susitarimas tarp Lietuvos ir Latvijos dėl tvarkos abiejų Valstybių piliečiams, gyvenantiems pasienio zonoje, šių Valstybių sienai pereiti, in: *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*, 1930, p. 318–323.

⁴² T. Aleknavičius, 1928, p. 9.

organams, valstybės įstaigų tarnautojams leidimus turėjo išduoti jų viršininkai. Leidimus uždrausta išduoti elgetaujantiems ir įtariamiesiems kontrabandos gabenimu. Susitarime pirmąsyk apibrėžta ir nepilnamečių sienos perėjimo tvarka – vaikai iki 17 m. galėjo gauti leidimus tik savo tėvų prašymu, jaunesni nei 15 metų vaikai sieną galėjo pereiti su tėvais ar globėjais (be atskiro leidimo), juos įrašant į suaugusiesiems išduotą leidimą. Sutartis atsižvelgė į mokyklinukų problemą ir ją sprendė – moksleiviams leista gyventi gretimos valstybės pasienio zonoje visą leidimo išdavimo laikotarpį. Tai leista ir lauko, ūkio, miško darbininkams, perėjusiems sieną dirbti pasienio zonos ūkiuose. Kitų pereinančiųjų sieną viešėjimo svetimoje valstybėje laikas apribotas iki 5 dienų (pasak 1928 m. susisiekimo praktiką apžvelgusio T. Aleknavičiaus, nuostata Lietuvoje netaikyta sieną kirtusiems Latvijoje gyvenusiems Lietuvos piliečiams⁴³). Sutartis išsprendė ginčą dėl sienos perėjimo dokumentų kainos – numatyta, kad ši bus abiejų valstybių susitarimo objektas. Taip susiejus kainas, jų nebebuvo galima keisti vienašališkai. 1928 m. duomenimis, leidimas Lietuvoje kainavo vos 5 Lt⁴⁴ – tai svari redukcija, talkinusi pasienio gyventojams ir neabejotinai palaidojusi šiuo klausimu išplieskusią dvišalę trintį. Padalytų ūkių savininkai nuo mokesčio atleisti. Numatyti ir nemokami 2 paras galioję leidimai kolektyvinėms (ekskursantų, tikybinių, laidotuvių procesijų) grupėms. 1924 m. sutartis – svarbus pasiekimas, ja atsižvelgta į žmonių poreikius.

Sutartyje numatytas tik vienas išskirtinis atvejis, kai buvo galima kirsti sieną ne numatytose vietose ir be dokumentų – gaisras (gaisrininkams ir jų pagalbininkams). Praktikoje daryta ir kitų išimčių – anot V. Akmenytės, per sieną be specialaus leidimo pasieniečių praleisti kai kurie kunigai, gydytojai⁴⁵. Susisiekimo nuostatos dar buvo pildytinos. 1925 m. birželio 30 d. pasirašyta sutartis dėl plaukiojimo ir miško medžiagos plukdymo Lietuvos ir Latvijos pasienio upėmis⁴⁶, numaćiusi lengvatinę sienos kirtimo teisę šią veiklą vykdžiusiems valdininkams ir darbininkams. Tolesnį reglamento tobulinimą atidėjo politinės aplinkybės.

1925 m. prasidėjo Lietuvos ir Latvijos santykių stagnacija⁴⁷. Situacija nepasitaisė po perversmo Lietuvos ministru pirmininku ir užsienio reikalų ministru tapus A. Voldemarui. Jis Latviją ir Estiją laikė antraeiliais tarptautinės bendruomenės objektais⁴⁸, ypač buvo kritiškas būtent Latvijos atžvilgiu⁴⁹, kaltino šią prolenkiškumu – kadangi visapusiškai nepalaikė Vilniaus klausimu, Latvija jam buvo neįdomi. V. Žalio teigimu, A. Voldemaro vadovavimo metais (iki 1929 m. rugsėjo) Lietuva santykių su Latvija atžvilgiu išliko pasyvi, dažnai ignoruodavo pasiūlymus, reikšmingos sutartys tiesiog „dūlėjo stalčiuose“⁵⁰. Šiuo etapu santykius blogino ir Lietuvos pučistų pasitraukimas į Latviją, kur juos parėmė kairieji sluoksniai ir kur jie nevaržomi suorganizavo savo kongresą⁵¹.

⁴³ Ten pat, p. 10.

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ V. Akmenytė, 2008, p. 101–102.

⁴⁶ Sutartis dėl plaukiojimo ir miško medžiagos plukdymo Lietuvos ir Latvijos pasienio upėmis, in: *Vyriausybės žinios*, 1926-07-21, Nr. 231, p. 15–19.

⁴⁷ Z. Butkus, 1993, p. 109.

⁴⁸ V. Gailius, 2014, p. 13.

⁴⁹ D. Mačiulis, 2008, p. 39.

⁵⁰ V. Žalys, 2007, p. 489.

⁵¹ Z. Butkus, 1993, p. 117.

Trečiąjį dešimtmetį mažojo pasienio susisiekimo režimas nebekeistas. Pažymėtina, kad įtvirtinta tvarka talkino Lietuvos pasienio darbininkams. Latvijos ūkiai neišsiversdavo be sezoninių darbininkų iš užsienio – spragą padėjo užpildyti darbininkai iš Lietuvos (darbas Latvijoje viliojo – pavyzdžiui, 1927 m. Biržų apskrities viršininkas pranešė, kad, stingant darbo, į jo įstaigą kreipiasi daugybė darbininkų iš pasienio zonos, prašydami leidimų eiti užsidirbti Latvijoje⁵²). Pasak A. Jakubčionio, 1924–1936 m. į Latviją kasmet vykdavo vidutiniškai ~14 000 sezoninių darbininkų (žinoma, ne visi jie buvo iš pasienio zonos – L. N.), dalis jų eidavo į darbus Latvijoje ir kasdien grįždavo į namus Lietuvoje⁵³. Susisiekimo lengvatos, teisė dirbti svetur gelbėjo dalį žmonių nuo nepritekliaus.

Liberalizavimas ir jo ribos

1929 m. rudenį A. Voldemarą, ėjusį ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro pareigas, pakeitus atitinkamai J. Tūbeliui ir D. Zauniui, prasidėjo naujas Lietuvos užsienio politikos etapas. Politika kitų Baltijos valstybių atžvilgiu revizuota, pradėti spręsti ekonominiai reikalai, rodyta iniciatyva sureguliuoti dvišalius santykius prekybos ir susisiekimo srityse⁵⁴. Išjudintos derybos dėl ilgai svarstytų susitarimų. V. Gailius trečio ir ketvirto dešimtmečių sandūrą tiksliai apibūdino proveržiu Lietuvos ir Latvijos santykiuose⁵⁵. Vystydamas bendradarbiavimą, D. Zaunius vylėsi atitraukti Latviją nuo Lenkijos, ekonominių ryšių plėtra siekta politinio efekto⁵⁶. 1930 m. lapkričio 24 d. Kaune pasirašyta ilgai rengta prekybos sutartis, kartu pakeista ir 1924 m. sutartis dėl mažojo pasienio susisiekimo⁵⁷. Pakeitimai nebuvo gausūs: išipareigota keistis pažeidėjų sąrašais, numatyta, kad visos pasienio zonoje esančios geležinkelio stotys taps ir sienos perėjimo punktais – pasienio gyventojams leista naudotis geležinkeliu gretimos šalies pasienio zonoje. Suteikta naudinga lengvata. Tądien pasirašytos ir kitos svarbios sutartys, tarp jų ir susitarimas gyventojų tarpusavio susisiekimui palengvinti⁵⁸, nuo 1931 m. sausio 1 d. įgalinęs Lietuvos ir Latvijos piliečiams bevizį režimą tarp šių valstybių.

Pagal sutartį kirsti sieną Lietuvos ir Latvijos piliečiams nebereikėjo įvažiavimo vizos, reikėjo tik vidaus ar užsienio paso. Anot susitarimo įgyvendinimą apžvelgusio T. Aleknavičiaus, Lietuvos piliečiams, vykstantiems į Latviją, vis dėlto reikėjo užsienio paso ir išvažiavimo vizos (gauti įvažiavimo vizą iš Latvijos nereikėjo), į Lietuvą atvykstantiems Latvijos piliečiams užteko užsienio ar vidaus paso⁵⁹. Vykstantiems per gretimą valstybę tranzito vizų nebereikėjo. Sieną leista kirsti tik per muitines ir perėjimo punktus. Sutartis suteikė teisę Lietuvos ir Latvijos piliečiams gyventi gretimoje valstybėje

⁵² Biržų apskr. viršininko raportas PAD, Biržai, 1927-05-19, in: LCVA, f. 394, ap. 2, b. 803, l. 58.

⁵³ A. Jakubčionis, 1999, p. 127.

⁵⁴ D. Mačiulis, 2008, p. 39.

⁵⁵ V. Gailius, 2014, p. 19.

⁵⁶ V. Žalys, 2007, p. 539.

⁵⁷ Lietuvos ir Latvijos susitarimas dėl pasienio zonos gyventojų Lietuvos–Latvijos sienos perėjimo, in: *Vyriausybės žinios*, 1932-01-24, Nr. 374, p. 2–3.

⁵⁸ Lietuvos ir Latvijos susitarimas tarpusaviam gyventojų susisiekimui palengvinti, in: *Vyriausybės žinios*, 1931-08-28, Nr. 364, p. 7–8.

⁵⁹ T. Aleknavičius, 1931, p. 59.

iki dviejų mėnesių (norintiems užsibūti ilgiau numatyti papildomi reikalavimai). Abi šalys pasiliko teisę neįsileisti nepageidaujamų asmenų.

Naujoji sutartis pasienio gyventojams suteikė alternatyvą: arba naudotis ligtoline specifiskai jiems pritaikyta tvarka, teikusia lengvatų, bet turėjusia apribojimų (vizitavimo arealą įrėmino pasienio zona), arba vizitui svetur pasitelkti naują metodą. Dažnai kirtusiems sieną, uždarbiavusiems Latvijos pasienyje, moksleiviams mažasis pasienio susisiekimas liko parankesnis, nauja tvarka galėjo imponuoti siekusiems vykti už pasienio zonos.

Sudarius bevizį susisiekimą įgalinusią sutartį, Lietuvoje vis dėlto imta nuogąstauti, kad pasienio gyventojai, turintys ir legitimacijos korteles, ir užsienio pasus, įgis galimybę manipuluoti abiem tvarkomis (ir jų pranašumais) – pereiti sieną su legitimacijos kortele ir toliau keliauti Latvijoje už pasienio zonos su užsienio pasu⁶⁰. Siekiant užkirsti kelią manipuliacijoms, imtasi priemonių: štai 1931 m. pradžioje Zarasų apskrities viršininkas išleido įsakymą, įpareigojantį iš Lietuvos pasienio zonos gyventojų, turi užsienio pasus ir kerta sieną su legitimacijos kortelėmis, perėjimo vietose jų užsienio pasus atimti ir juos gražinti tik grįžtantiems jų savininkams⁶¹. Veikiausiai analogiški nurodymai išleisti ir kitur – toks metodas rekomenduotas ir žurnale „Policija“⁶².

1931 m. sausio 25 d. Rygoje Lietuva ir Latvija sudarė dar vieną spiečių sutarčių. Be svarbiausios iš jų – Lietuvos ir Latvijos mokyklų konvencijos – pasirašyti ir keletas susitarimų, susijusių su tarpvalstybine siena (pakartotinis susitarimas dėl padalytų ūkių likvidavimo, sutartys dėl sienos ženklinimo, pasienio vandenių naudojimo žuvininkystei). Šie mažojo pasienio susisiekimo režimo nebekeitė. 1931 m. antroje pusėje valstybių ryšiai vėl ėmė vėsti (lietuvių netenkino Latvijos pozicija Lietuvos ir Lenkijos konflikto atžvilgiu)⁶³, bet tai neslopino jau sudarytų sutarčių poveikio.

Pažymėtina, kad naudojimasis lengvatine susisiekimo tvarka Lietuvos pasienio gyventojams griežtai kontroliuotas. Kiekvienas siekiantis gauti leidimą pereiti sieną privalėjo iš vietos policijos nuovados gauti pažymą, liudijančią, kad jis šiuo metu nėra tardomas ar neatlikęs teismo jam skirtų bausmių, jam nėra iškelta bylų, nėra uždrausta pasišalinti iš gyvenamosios vietos. Sienos kirtėjui laiku negrįžus, kreiptasi į Latvijos pareigūnus⁶⁴. Prižiūrėta ir kokiais reikalais vykta svetur. Įtarus, kad asmuo sieną kirtu dėl kitų priežasčių, nei buvo nurodyta, atvejis tirtas, o įtarimams pasitvirtinus – lengvatinė sienos kirtimo teisė atimta. Pavyzdžiui, 1933 m. Zarasų apskrities viršininkas įpareigojo Imbrado nuovados viršininką ištirti, kokiais reikalais į Latviją buvo nuvykusi Lietuvos pilietė Z. Sakalienė ir, jei paaiškės, kad ne lauko darbams, leidimą iš jos atimti⁶⁵. Neatmestina, kad ji naudojosi ilgesnio vizitavimo lengvata darbininkams. Tyrimas parodė, kad moteris į Latviją išties vyko ne dirbti, o lankyti sergančios dukters⁶⁶. Humaniškas

⁶⁰ Ten pat, l. 60.

⁶¹ Zarasų apskr. viršininko įsakymas, Zarasai, 1931-02-14, in: LCVA, f. 844, ap. 3, b. 97, l. 18.

⁶² T. Aleknavičius, 1931, p. 60.

⁶³ V. Gailius, 2014, p. 23–25.

⁶⁴ K. Karošaitė, 2014, p. 47.

⁶⁵ Zarasų apskr. viršininko raštas Imbrado nuovados viršininkui, Zarasai, 1933-11-10, in: LCVA, f. 844, ap. 3, b. 131, l. 144.

⁶⁶ Imbrado nuovados viršininko raštas Zarasų apskr. viršininkui, Imbradas, 1933-11-14, in: ten pat, l. 143.

pažeidimo aspektas pareigūnų nepaveikė – iš Z. Sakalienės leidimas atimtas⁶⁷. Tokių atvejų buvo ne vienas.

Lietuvos struktūros turėjo priežasčių stebėti ir kontroliuoti mažąjį pasienio susisiekimą su Latvija: įžvelgta ir grėsmių. Sunkmečių Šiaulių apskrities viršininkas teigė, kad pasienio gyventojai, už sienos regėdami geresnę ekonominę situaciją ir efektyvias Latvijos valdžios priemones, kelia reikalavimus, kad ir Lietuvoje taip būtų daroma⁶⁸. Toks dirgiklis Lietuvos vadovybei nebuvo parankus. Pastebėta, kad pasienio gyventojai iš Latvijos gauna Lietuvos santvarką pašėpiančios spaudos⁶⁹. Piliečių informacinę erdvę kontroliuoti siekusi režimą tai trikdė. Be to, sužinota, kad dalis Biržų apskrities pasienio gyventojų turi pašto dėžutes už sienos. Biržų apskrities viršininkas nuogaštavo: „<...> šie asmenys susirašinėja su visu pasauliu per Latviją, o tame skaičiuje ir mums nedraugingomis valstybėmis. Iš to seka, kad mūsų valstybės įstaigų bei cenzūros akys tos korespondencijos nemato.“⁷⁰ Aišku, kad pagrindine „nedrauginga“ valstybe laikyta Lenkija, su kuria Lietuva pašto ryšių nepalaikė⁷¹. Visgi nerimauti vertę reiškianiai nenusvėrė mažojo pasienio susisiekimą naudoti suvokimo.

1932–1933 m. tarp Lietuvos ir Latvijos sustiprėjo ekonominė trintis – Lietuvos netenkino prekybinių santykių pobūdis ir 1933 m. birželį ji denonsavo prekybos sutartį⁷². Lietuva vylėsi „<...> surasti naujus kelius tarp Lietuvos ir Latvijos ekonominiams santykiams sustiprinti“⁷³. Abi šalys pradėjo derybas, jos rezultatyviai baigėsi 1933 m. gruodžio 1 d. Rygoje pasirašyta nauja prekybos sutartimi. Tą dieną sudaryta ir nauja sutartis dėl mažojo pasienio susisiekimą⁷⁴, teikusi abiejų valstybių pasienio gyventojams ekonominių lengvatų. Sutartis pasirašė Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Rygoje J. Urbšys ir Latvijos užsienio reikalų ministras V. Salnais – politikas, kuris, 1933 m. pavasarį tapęs ministru, pirminiu Latvijos užsienio politikos uždaviniu iškėlė bendradarbiavimą su Lietuva ir Estija⁷⁵.

Naujoji mažojo pasienio susisiekimą sutartis įsigaliojo 1933 m. gruodžio 21 d. Tai buvo ekonominio pobūdžio susitarimas, nepanaikinęs 1924 m. pasirašytos ir 1930 m. papildytos sutarties. Naujajai sutartimi pasienio sritis išplėsta iki 15 km. Svarbiausia,

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Šiaulių apskr. viršininko raportas PAD, Šiauliai, 1934-12-05, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 292, l. 263.

⁶⁹ Biržų apskr. viršininko raportas PAD, Biržai, 1927-05-19, in: LCVA, f. 394, ap. 2, b. 803, l. 58.

⁷⁰ Biržų apskr. viršininko raportas PAD, Biržai, 1927-12-07, in: ten pat, l. 241.

⁷¹ Į nemalonų incidentą, nuėjęs į Latviją išsiųsti laiško į Lenkiją, pakliuvo ir Lietuvos pasienietis. 1924 m. pasienio policininkas J. Karčiauskas apleido tarnybos vietą, be leidimo perėjo sieną ir Latvijoje išsiuntė laišką tėvams į Lenkiją. Eidamas atgal jis, jo paties žodžiais, „išsigėrė“, prisėdo ant geležinkelio bėgių ir užmigo. Ant bėgių be sąmonės gulėjęs ir garvežio švilpesio negirdėjęs pasienietis privertė sustoti greitąjį traukinį, vykusį iš Jonišio (Šiaulių apskr.) į Meitenę. Traukiniu jis nugabentas atgal į Latviją, iš kur kitu reisu – sugrąžintas į Lietuvą. Apie įvykį rašė Latvijos spauda. Lietuvos pasienio policija buvo pažeminta. Policininkas atleistas iš pareigų. (PAD raštas Šiaulių apskr. viršininkui, 1924-05-03, in: LCVA, f. 394, ap. 2, b. 507, l. 294; Šiaulių apskr. pasienio policijos rajono viršininko pareiškimas Šiaulių miesto ir apskr. policijos vadui, Šiauliai, 1924-05-04, in: ten pat, l. 296; J. Karčiausko pasiaiškinimas, 1924-05, in: ten pat, l. 299; Šiaulių apskr. viršininko įsakymas, Šiauliai, 1924-05-06, in: ten pat, l. 293.)

⁷² S. Kuzminskas, 1934, p. 9–10.

⁷³ Pareiškimo Latvijos Užsienio reikalų ministrui projektas, 1933, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1443, l. 8.

⁷⁴ Sutartis dėl mažojo pasienio susisiekimą tarp Lietuvos ir Latvijos, in: *Vyriausybės žinios*, 1934-01-20, Nr. 433, p. 11–15.

⁷⁵ V. Gailius, 2014, p. 35.

ji suteikė legitimacijos korteles turintiems gyventojams teisę kartą per savaitę laisvai, be maito ar kitų mokesčių įsivežti ir išvežti per sieną gaminius ir produktus, nurodytus (kartu su maksimaliu leistinu kiekiu) prie sutarties pridėtame sąraše. Vienu perėjimu gabentų prekių vertė negalėjo viršyti 100 litų ar 50 latų. Abiejų pusių pasienio gyventojai įgijo galimybę be maito gabentis kai kurių vaisių ir daržovių, pieno ir gyvulinės kilmės produktų (pavyzdžiui, iki 3 kg baltojo sūrio), kitų maisto produktų, statybinių medžiagų, įvairių buitinių, namų apyvokos, ūkinių reikmenų (pavyzdžiui, iki 2 kg skalbimo muilo). Lengvata negalėjo naudotis asmenys, vertęsi „prekyba kaip verslu“ (nurodyta, jog vežtis prekes nebus leista, jei asmens perėjimo kortelėje nebus „įsakmiai“ pažymėta, kad jis nėra „prekybininkas iš verslo“), ir jaunesni nei 16 m. vaikai. Visgi pastarosios grupės atstovams, kurie lankė mokyklą už sienos, leista laisvai įsivežti maisto ir kitų reikmenų asmeniniam vartojimui. Gretimoje šalyje dirbę pasienio zonos gyventojai galėjo be ribojimų gabentis maisto gaminius ar kitus žemės ūkio produktus, gautus kaip atlyginimą, tam reikėjo tik tai patvirtinančių dokumentų (tai tapo aktualu, mat dirbusiesiems Latvijoje uždirbtų latų išsivežimas vėliau varžytas⁷⁶).

Pradėjęs veikti, susitarimas išsyk pozityviai įvertintas pasienio su Latvija gyventojų, fiksuotas judėjimo per sieną pagyvėjimas. Štai 1934 m. vasarį Biržų apskrities viršininkas raportavo, kad „visi pasienio gyventojai optimistiškai nusiteikę dėl mažojo pasienio susisiekimo su Latvija“, daugelis juo jau naudojasi, parduoda prekes už sienos, taip gauna daugiau pajamų⁷⁷. Finansinę naujos tvarkos naudą Lietuvos pasienio gyventojams 1934 m. kovą pažymėjo ir Zarasų apskrities viršininkas⁷⁸. Kai kurie išpešdavo naudos ir legaliai apėję tam tikrus normatyvus: pavyzdžiui, įvežti vašką drausta, bet leista gabenti iki 6 žvakių – jas Lietuvos gyventojai už sienos išlydydavo ir pardavinėjo vašką. Tai puikiai iliustruoja jų gebą adaptuotis. Biržų apskrities viršininkas teigė: „Bendrai imant sumanesni žmonės pradėjo pilnai išnaudoti mažąjį pasienio susisiekimą ir gabena viską, ką tik galima.“ Valdininkas tai laikė teigiamu reiškiniu, siūlė skatinti lietuviškų prekių išvežimą, palengvinti legitimacijos kortelių įsigijimą⁷⁹. Suvokta sutarties nauda. Neabejotina, kad, ją rengiant, siekta pagerinti pasienio gyventojų situaciją. Sunkmečiu jų ekonominė padėtis buvo sunki – nauja tvarka ją taisė.

Nors iš pradžių pranešta, kad iš Lietuvos išgabename gerokai daugiau nei įgabename iš Latvijos, ir kad latviai neva jau mano sutartimi „apsigavę“⁸⁰, vėliau pažymėta, kad sienos kirtėjai iš Latvijos vis dėlto atsiveža daug (ypač pramoninių) prekių⁸¹. Latviškų produktų importas mažuoju pasienio susisiekimu greitai nusvėrė lietuviškų eksportą – Lietuvos apžvalgininkai tai siejo su, jų nuomone, nepagrįstais Latvijos pareigūnų varžymais įvežti prekes iš Lietuvos⁸². Latvijoje nuogaštauta, kad atvykėlių iš Lietuvos atgabentos (daugiausia maisto – L. N.) prekės „numušą“ vietinių produktų kainas⁸³.

⁷⁶ Biržų apskr. viršininko raportas PAD, Biržai, 1934-10-02, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 292, l. 174.

⁷⁷ Biržų apskr. viršininko raportas PAD, Biržai, 1934-02-02, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 291, l. 65–66.

⁷⁸ Zarasų apskr. viršininko raportas PAD, Zarasai, 1934-03-02, in: ten pat, l. 71.

⁷⁹ Biržų apskr. viršininko raportas PAD, Biržai, 1934-02-02, in: ten pat, l. 65–66.

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ Zarasų apskr. viršininko raportas PAD, Zarasai, 1934-11-03, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 292, l. 191.

⁸² „Lietuvos prekyba su Latvija mažajam pasienio susisiekime“, in: *Tautos ūkis*, 1934, Nr. 10 (58), p. 279.

⁸³ „Mažasis pasienio susisiekimas su Latvija“, in: *Tautos ūkis*, 1934, Nr. 5 (53), p. 148.

Nepatenkintų tvarka būta ir Lietuvoje. Vietinių apsirūpinimas kasdienio vartojimo prekėmis iš Latvijos piktino Lietuvos prekybininkus, šie skundėsi itin smukusia tam tikrų produktų paklausa ir net ragino mažąjį pasienio susisiekimą uždaryti⁸⁴. Nepaisant teiktų pranašumų, liberalusis pasienio režimas gyvavo neilgai – 1934 m. antroje pusėje Latvija atšaukė 1933 m. pabaigoje pasirašytas prekybos ir mažojo pasienio susisiekimo sutartis. Latvijos vyriausybė argumentavo, kad ši „<...> sudariusi sąlygas išsiplėsti spekuliacinei prekybai, kuri pradėjusi dezorganizuoti (*sic!*) Latvijos vidaus rinką“⁸⁵. Prekių gabenimą be maito pasienio gyventojams įgalinusi tvarka nustojo veikti 1934 m. gruodžio 21 d. – mažasis pasienio susisiekimas toliau vyko pagal ankstesnį susitarimą. Sutarties nutraukimas rodo, kad valstybių ekonominių interesų gynybos paskata buvo pirmaeilis veiksnys mažojo pasienio susisiekimo pobūdžio atžvilgiu.

Nors 1935 m. balandžio 10 d. šalys sudarė naują prekybos sutartį, mažojo pasienio susisiekimo principai neberevizuoti. Latvija nustojo išsileisti Lietuvos pasienio gyventojus su legitimacijos kortelėmis 1939 m. rugsėjo 14 d., prasidėjus Antrajam pasauliniam karui⁸⁶, atnešusiam nusistovėjusios tvarkos baigtį.

Anot A. Jakubčionio, tarpukariu tarp Lietuvos ir Latvijos nusistovėjo glaudūs pasienio ryšiai, ilgainiui pasienio žmonės priprato prie sienos kirtimo tik tam skirtose vietose (be muitinių, ketvirtą dešimtmetį jau veikė net 33 perėjimo punktai)⁸⁷. Nepriklausomybės metais šių gerokai pagausėjo. Punktų darbo laikas ribotas, tad ir ketvirtą dešimtmetį būta prašymų šį pailginti⁸⁸, o tai mena tęstinį dažnų ryšių su gretima valstybe aktualumą. Lietuvos pasienio gyventojams Latvija liko svarbi.

Išvados

1. Nuo 1919 m. (iki dvišalio reglamento sudarymo ir įsigaliojimo) lengvatinė Lietuvos pasienio su Latvija gyventojų sienos perėjimo tvarka normuota bendromis Lietuvos vidaus instrukcijomis. Nagrinėto laikotarpio pradžioje sienų kontrolės, naujų sąlygų ir suvaržymų įvestis sukėlė vietinių nepasitenkinimą ir sumišimą, ardė nusistovėjusius jų įpročius ir praktikas, pasunkino ryšius. Įvestieji apribojimai (reikmė sieną kirsti tik per tam skirtus perėjimo punktus, prekybos varžymas, galop – radikali pasienio zonos redukcija) gynė valstybės interesą. Gyventojus siekta orientuoti į valstybę.
2. 1921 m. Lietuvai ir Latvijai taikiai ir sklandžiai išsprendus valstybės sienos klausimą, imta kurti dvišalė susisiekimo teisė: 1921 m. susitarta dėl lengvatų siena padalytų ūkių savininkams, 1924 m. sutartimi nubrėžtas pirmasis bendras dvišalis mažojo pasienio susisiekimo reglamentas, atsižvelgta į vietos žmonių reikmes. Tolesnį tvarkos tobulinimą, pasienio ryšių liberalizavimą stabdė Lietuvos ir Latvijos santykių stagnacija trečio dešimtmečio antroje pusėje.

⁸⁴ Zarasų apskr. viršininko raportas PAD, Zarasai, 1934-09-01, in: ten pat, l. 98.

⁸⁵ „Latvija atšaukė prekybos sutartį su Lietuva“, in: *Tautos ūkis*, 1934, Nr. 9 (57), p. 247.

⁸⁶ A. Jakubčionis, 1999, p. 128.

⁸⁷ Ten pat, p. 127.

⁸⁸ Pavyzdžiui, 1934 m. pabaigoje pranešta, jog Raudinės apylinkės gyventojai suinteresuoti, kad vietos perėjimo punktas, kuris nedirbo pirmadieniais, veiktų visomis savaitės dienomis. Zarasų apskr. viršininko raportas PAD, Zarasai, 1934-12-03, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 292, l. 252.

3. Tik dešimtmečių sandūroje įvyko proveržis, atnešęs gyventojams naujų lengvatų – 1930 m. papildytas 1924 m. susitarimas, kartu pasirašyta nauja sutartis, supaprastinusi susisiekimą tarp abiejų valstybių Lietuvos ir Latvijos piliečiams apskritai (pasienio zonos gyventojams suteikusi alternatyvą). 1933 m. sudaryta ekonominio pobūdžio mažojo pasienio susisiekimo sutartis pasienio gyventojams teikė itin svarių ekonominių lengvatų (teisę laisvai, be maito gabentis specifines prekes), tai sukėlė didelį (Lietuvos pasienio gyventojų gretose daugiausia pozityvų) atgarsį. Vis dėlto ši sutartis nutraukta 1934 m. Latvijos sprendimu, šios vyriausybei įžvelgus žalą valstybės ekonomikai. Nuo tada iki Antrojo pasaulinio karo susisiekimo principai neberevizuoti.
4. Mažojo pasienio susisiekimo tvarkos pertvarkos dažniausiai sutapdavo su dvišalio bendradarbiavimo suaktyvėjimo etapais – tarpvalstybinių santykių padėtis mažojo pasienio susisiekimo tvarkos raidai turėjo didžiulę įtaką.
5. Susisiekimo reglamentavimo raidos analizė atskleidžia autentišką rūpestį pasienio gyventojais – konstruktyviu dvišaliu bendradarbiavimu pasiektomis sutartimis reaguota į gyventojų poreikius, jomis spręstos jų problemos, susisiekimo tvarka tobulinta. Ilgainiui varžymus keitė įvairios lengvatos, pasienio gyventojų nuoskaudas – adaptacija.
6. Lietuvos pasienio gyventojų naudojimas lengvatine sienos kirtimo tvarka griežtai prižiūretas, šių vizituose į Latviją Lietuvos pareigūnai įžvelgė ir tam tikrų politinių problemų. Visgi mažojo pasienio susisiekimo tarp Lietuvos ir Latvijos tvarkos raidoje įžvelgtina aiški liberalėjimo tendencija, nors šią ir ribojo politiniai bei ekonominiai sumetimai.

Bibliografija

- Akmenytė V., 2008 – Vilma Akmenytė, *Latvių, Lietuvos–Latvijos pasienio gyventojų tapatumo raida 1918–1940 m.*: daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008.
- Aleknavičius T., 1928 – T. Aleknavičius, „Lietuvos sienos ir demarkacijos linija“, in: *Policija*, 1928, Nr. 5 (45), p. 8–11.
- Aleknavičius T., 1931 – T. Aleknavičius, „Šis tas apie vizas ir sienai peržengti korteles“, in: *Policija*, 1931, Nr. 3 (103), p. 59–60.
- Balaišis A., 2010 – Algis Balaišis, „Valstybės sienos apsaugos organizavimas ir raida 1918–1940 m.“, in: *Valstybės sienos apsaugos istorija*, Vilnius: Lodvila, 2010, p. 28–271.
- Butkus Z., 1993 – Zenonas Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Daščioras B., 1974 – Balys Daščioras, „Mažasis pasienio susisiekimas tarp Lietuvos ir Vokietijos 1919–1928 metais“, in: *Istorija*, 1974, t. 14, Nr. 2, p. 75–88.
- Gailius V., 2014 – Vitalijus Gailius, *Lietuvos – Latvijos santykiai XX a. 4 dešimtmetyje*: bakalauro darbas, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.
- Jakubčionis A., 1999 – Algirdas Jakubčionis, *Lietuvos muitinės*, Vilnius: Diemedis, 1999.
- Karošaitė K., 2014 – Kristina Karošaitė, *Pasienio multikultūrinis regionas tarpukariu: Žagarės miestas ir valsčius*: magistro darbas, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2014.
- Kuzminskas S., 1934 – S. Kuzminskas, „Prekybos sutartys su Pabaltijo valstybėmis“, in: *Tautos ūkis*, 1934, Nr. 1 (49), p. 9–13.
- Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis, 1930 – Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis, t. 1 – 1919–1929*, Kaunas, 1930.
- Mačiulis D., 2008 – Dangiras Mačiulis, „1931 m. Lietuvos ir Latvijos mokyklų konvencija ir lietuvių mokyklų padėtis Latvijoje“, in: *Lituanistica*, 2008, t. 54, Nr. 1, p. 35–50.
- Mačiulis D., Jėkabsons Ē., 2018 – Dangiras Mačiulis, Ēriks Jėkabsons, *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- Žalys V., 2007 – Vytautas Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, Vilnius: Versus aureus, 2007.